

Антонич/Antonicz Ірина Старовойт
Біографічний метод
і замісна терапія

Стефановська Л. *Антонич. Антиномії*. – Київ: Критика, 2006. – 312 с.

Kwiatkowski J. *Dwudziestolecie międzywojenne*. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. – 597 s.

Синтетична праця Єжи Квятковського про міжвоєнне двадцятиліття була закінчена 20 років до появи монографії Лідії Стефановської. У певному сенсі вони ніби розминулися жанром і калібром. По смерті проф. Квятковського його книга стала ланкою в академічній серії «Велика Історія Польської Літератури» і, не гублячи актуальності, перевидається дотепер. Вписуючи Антонича у контекст польської міжвоєнної поезії, Лідія Стефановська покликається на інших критиків та істориків літератури цього періоду, особливо на Міхала Гловінського. Однак *мистецький родовід* Антонича, авторка книги «Антонич. Антиномії» виводить насамперед з польської ситуації поезії і поета 1920–1930 рр., тому подвійна інтерпретація цих двох книг матиме доданий сенс.

Історик і теоретик літератури – це не тільки спостерігач за літературою, що відбулася, але й (с)учасник певної конвенції, певного способу говорити і думати про літературні явища і персоналії у суспільному, науковому й освітньому вимірі.

З погляду майже столітньої віддалі міжвоєнне двадцятиліття ХХ віку в Центрально-Східній Європі виглядає для історії літератури естетично плідним, насиченим і творчим. Воно виводить на авансцену покоління, яке вважає себе розумнішим за своїх батьків, здобуває принципово інше бачення макрокосму за

Айнштайном та мікрокосму за Фройдом. Автори 1920-х і 30-х пропонують взірці (часто передчасні) високого модернізму. Змінюються і читачі: «модернізуються» їх смаки, почування і судження. І для польської, і для української культури – це пора безпрецедентної державної підтримки. Разом з тим, як дасться чути, часи великої конкуренції, дискримінації, (само)цензури і репресій. Діалог культур розгорнувся між офіційними (Варшава – Харків) і неофіційними (Краків – Київ) столицями, понад Львовом і поза Львовом.

Провідною спонукою обох зазначених праць стає потреба альтернативних потрактувань історії літератури, що дозволяє моделювати культурно-історичний час у його повноті, «одним змигом ока схопити поезію цілого Двадцятиріччя»¹. Серед антиномій, що їх намацує Єжи Квятковський, перед ведуть протиставлення мистецької автономії і громадського ангажементу, експериментальних і класицистичних тенденцій, естетизму й етичних засад, сенсуалізму і метафізики, прогресивізму й катастрофізму, історичного та мітичного часу, цивілізації і природи. Конфліктність згущувалася тим більше, чим більше політизувалася мистецька атмосфера. У порівнянні з масштабними репресіями радянської влади 1930-х рр. в Україні, у порівнянні з голодомором, події у Польщі може й не видаються нащадкам трагічними, а втім «згортання демократії» і наступ тоталітаризму всередині і назовні країни робить Двадцятиріччя одним з «тих періодів, в яких зміни літератури зумовлені буремними історичними подіями, що день у день переминають життя цілого суспільства»².

Усе це наголошує значення прожитого життя. Суть того, що був такий письменник і що від нього залишилися не самі лише твори, але і їх чернетки, приватні архіви, докази історії в людському вимірі: світлини, спогади очевидців, конфігурація покоління, рідні, друзі, опоненти і літературні спадкоємці. Повернення біографічного методу в сучасну гуманітарну науку відбувається

¹ Kwiatkowski J. *Dwadziesieciolecie międzywojenne*. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. – S. 144.

² *Ibid.*

через так звану інтелектуальну біографію, «де народження поета важливіше за народження людини»³.

І там, де Єжи Квятковський намагався вибудувати уявну біографію цілої мистецької генерації, Лідія Стефановська поставила собі завдання знайти місце Антонича як в українському, так і в польському літературному процесі, показати, як з маргінесів польської культури виходить центральна фігура української поезії 1930-х рр. Це перша велика студія про Антонича, видана в незалежній Україні.

Ключем розуміння до Антонича-поета стає гра антиномій.

За версією Лідії Стефановської досконала обізнаність з польською літературою давала новий естетичний імпульс і стимул вийти за межі народницького канону. У засновку свого методу дослідника теж полишає важливу світоглядну антиномію. А саме: протистояння ідей про остаточну об'єктивність і цілковиту суб'єктивність⁴. Навіть найбільш творча індивідуальність не може життєтворити 24 години на добу і 365 днів у році. Люди, в тому числі і великі люди, несуть на собі печать свого культурного середовища, свого ближнього світу. «Вражає ж натомість, – пише доктор Стефановська, – що досі не були серйозно досліджені ті чи не найбільш очевидні питання, про які, однак, у цих [Антоничевих] текстах не йдеться прямим чином. Це двомовність поета, його польська освіта і творчий діалог із польською літературою»⁵.

Найменшим і найменш обґрунтованим у цій книзі виглядає розділ 1 «**На межі культур і питання білінгвізму Антонича**». Він починається з проговорювання загальних питань культурної ідентичності на пограниччі, стосунків імперіальної і колоніальної

³ Kwiatkowski J. Dwudziestolecie międzywojenne. – S. 146.

⁴ «Саме так, як соціологічна критика науки захитала ще Архімедову ідею об'єктивного розуміння природи, структуралістські і поструктуралістські дослідження текстуальності підважили ідею про повну автентичність особистості» (*The Turn to Biographical Methods in Social Science: Comparative Issues and Examples* / Ed. by P. Chamberlayne, J. Bornat and T. Wengraf. – London: Routledge, 2000. – P. 41).

⁵ Стефановська Л. *Антонич. Антиномії*. – К.: Критика, 2006. – С. 15.

культури чи, в підгострому стані, культури домінантної і здомінованої. Доходячи до суті справи, Лідія Стефановська підкреслює, що «польську домінацію в Україні не можна розцінювати як однозначно негативне явище, оскільки польське посередництво <...> забезпечувало місцевим елітам ширший доступ до західної цивілізації»⁶. Далі цю тезу буде розпрацьовано і спроектовано на Антонича у контексті польської міжвоєнної поезії у розділі про його «мистецький родовід». Однак на наступній сторінці розділу першого пішак «діалогу із польською культурою» перетворюється на ферзя «білінгвізму».

Наводячи розлогі ехемпли з творчих біографій ірландця В. Єйтса, поляка Ю. Конрада-Коженювського, росіян В. Набокова і Й. Бродського, Лідія Стефановська якимось чином коментує того факту, що ці світові автори таки справді писали *другою* мовою, у ній досягли успіху, Антонич же художніх творів польською не писав. Разом з тим ці аналогії різного порядку, адже ситуація письма Конрада, Набокова, Бродського – то ситуація письменника-емігранта. Антонич же емігрантом не був. Детальний приклад з Єйтсом і складним ірландсько-англійським пограниччям наштовхує читача на думку, що в Антонича *могло би бути*, як у Єйтса, – але ж таки не було.

Головний аргумент дослідниці сформульовано умовним способом: «його [Антоничева] українська поезія, безперечно, звучала би цілком інакше, якби її автор не знав польської мови та літератури. Сьогодні саме під цим кутом зору необхідно наново прочитати літературну спадщину Антонича та поставити пов'язані з нею питання»⁷. Це радше риторична фігура, ніж керівництво до дії. Вочевидь, випадок Антонича демонструє двокультурність, та у своїй поезії він щораз ефективніше застосовує культурний ресурс, відмінний від домінуючого польського. Але назвімо це письменницьким білінгвізмом і отримаємо надінтерпретацію. Двомовність між чим і чим? Мовою поезії і «звичайною» мовою? Між лемківською говіркою і польською? Між рідною (українською) і

⁶ Там само. – С. 28.

⁷ Там само. – С. 30.

офіційною (польською)? Тоді його батько, а ще більше дід були білінгвами між рідною та німецькою... І що це дає у термінах літературознавчих: чи ж можна пропонувати студії над уявними клонами Франка, Рильського, Стуса, що *не знають* тих мов, які вони все-таки знали?

Білінгвізм – суттєвий компонент гібридності, третій шлях між полюсами культурної асиміляції та культурної ізоляції. Побутовий білінгвізм не універсальний, але вельми поширений досвід. Зараз таких в Україні більше половини населення. Таж очевидна різниця між побутовою і творчою двомовністю. У ній завжди, крім поетики, є своя політика. Ось хоча б рецензент книги «*Антонич. Антимоїї*» Світлана Василенко у «Друзі читача» уже назвала Антонича «людиною, яка писала чужою для себе українською мовою (рідною поетові була польська) чужі європейські вірші»⁸.

Творчий діалог львів'янина Антонича з актуальною польською культурою був непростим, бо – за великим рахунком – одностороннім. Антонич людина широкого світогляду і як митець він справді не замикається в українській ідентичності. Одначе польська сторона навряд чи відповідає йому взаємністю. Якщо польські поети міжвоєння і мають інтерес до українського культурного продукту, то на т. зв. великій Україні, а українського доробку в Галичині часів Другої Речі Посполитої вони не помічають, бо йому немає місця у спільній культурі. Такі контактні осередки як вілла Деціуса у Кракові 1990-2000-х чи видавництво «Чарне» просто непомисленні у 1930-х роках. *À la guerre comme à la guerre**.

Культурна ідентичність Антонича не уміщалася в існуючі рамки. Пані доктор Стефановська докладно показує, як він трансгресував і як поет, і як редактор, і як організатор культурного життя, як шукав можливості поширити обрії сучасної йому української культури, сперечався про політичні і громадські справи. Погано тільки, що авторка мало користує з наявного

⁸ Василенко Світлана. У пошуках Антонича // Друг читача <http://vsiknygu.net.ua/index.php?module=review&id=621> (30.03.2009)

* На війні, як на війні (*фр.*)

Антоничевого архіву та всі цитування робить за «невіродайним» як на серйозного дослідника виданням його творів 1998 року.

Надзвичайно точні її спостереження про Антоничів лінгвістичний підхід до поезії і про формалістичні моменти «очуднення» мови. Але синхронно з раннім російським формалізмом триває і протилежне розуміння мови як соціокультурного мовлення (асоційоване згодом з теорією Бахтіна). Живі слова у живих контекстах не просто відтворюють речі, вони їх створюють і пересотворюють. Поетичне мовлення двостороннє: з одного боку поет ніби продовжує розмову, яку вже хтось почав до нього⁹, а з іншого – створює нагоду сказати ще не сказане у той спосіб, в який ще ніхто до нього не говорив. Тому робота зі словниками, постійне доучування та методичне долання «опору мови» не є чимсь винятковим для поета-ученого. Так тяжко працювали, так «вхоплювали світ людським словом»¹⁰ і Маяковський, і Хлебніков, і Мандельштам, і наші неокласики, і вже згадуваний Єйтс.

Антоничева лектура зі сучасної йому польської поезії значна і поза сумнівом позначилася і на його пізнавальній перспективі, і на формуванні як поета. Повне зібрання його творів, підготоване до друку у львівському видавництві «Літопис», містить список опрацьованих ним збірок (ймовірно, з особистої бібліотеки), що налічує 104 позиції + 26 перекладних книжок зі східних і західних мов. У цьому ж списку 26 актуальних українських збірок (Фактично все вартісне з поезії «маленького мистецького життя» (Павло Ковжун), що виходило по-українськи на захід від Збруча, дещо з Києва і з Харкова). Очевидно, мова поезії була для Антонича чимось більшим і якісно іншим, ніж мова національна. Але саме з національної вона еманувала і туди у метафізичному підсумку поверталася.

⁹ «Для Антонича, як для Гайдеггера, поет – не той хто говорить, а той хто слухає», – каже проф. Рубчак у своїй знаменитій передмові. (Rubchak V. Antonych Grows. The Grass Grows (Introduction) // Antonych V. *Square of Angels. Selected poems.* – Ann Arbor: Ardis, 1977. – P. XV.

¹⁰ Костецький І. Тези до можливої дискусії з приводу статті Степана Ковгачука «Невіродайні» переклади. Про формалізм у мовній практиці // *Кур'єр Кривбасу.* – 2009. – № 232-233 (березень-квітень). – С. 188.

Становленню Антонича-філолога завдячуємо польським професорам єврейського походження Юліушеві Кляйнерові (історикові польського романтизму і теоретикові літератури) і Генрикові Гертнерові (видатному мовознавцеві, стилісту, авторові тритомної *Граматики сучасної польської мови* (1931-1938) і музиканту), що їх семінари в Університеті Яна Казимира рік за роком вибирав Богдан-Ігор, а російської і старослов'янської мови навчався у проф. Яна Янова, викладача українсько-польського походження, що на фронті Першої світової став був довголітнім військовополоненим Російської імперії. Однак на студії він потрапив усупереч тогочасній дискримінаційній політиці і не мав вибору, яку саме філологію вивчати, цей вибір було зроблено за нього. Саме тому упродовж університетських студій належав він теж до наукового гуртка студентів-україністів (що з політичних міркувань був розформований вже в 1934 р.), там ближче спілкувався і консультувався з української у проф. Василя Сімовича, який тим гуртком керував.

Біографічним методом пригоди та інтриги дослідниця прояслює нам життєвий текст Антонича у вибіркового контексті, оминаючи екзистенційну антиномію того часу: для Антонича домінантна польська культура несе і силу, і загрозу. Саме вона створює суспільне тло тієї *безробітної інтелігенції*, про україномовну літературу якої в однойменній статті розмірковував Антонич і до котрої сам себе зачисляв.

Ставлення Антонича до польщизни, либонь, змінювалося і його культурна залежність від неї слабшала. Недарма свою «Велику гармонію», писану в час католицького великого посту 1932 р. і насажену молитовним досвідом латинської меси, він не дає до друку. В українському середовищі Галичини, особливо після пацифікації, заснування Берези Картузької (1934) і перших публічних процесів над українськими націоналістами, питання контакту чи конфлікту культур набирає вигляду або / або. Можливість самостійно і усвідомлено вибирати традицію, обирати своє походження існує, але вона не гібридна і незворотна.

Антонич повнотою не знаний в польській поезії, ні за життя, ні по смерті. Разом з тим його початковий життєпис подібний

до Лесьмяна чи Чеховича. У своїй класичній історії польської літератури міжвоєннє Єжи Квятковський не згадує про нього жодного разу – ні у зв'язку зі Львовом, ні у біографічному підрозділі про Тадеуша Голєндера, у співпраці з яким Антонич готував антологію сучасної української поезії (фактично, наддніпрянської) у польських перекладах. Беручи участь у більш, ніж одній культурі, він міг стати польським поетом, але не став ним. Маємо докладні свідчення, це був його притомний вибір: «Проти розуму вірю, – писав Богдан Ігор, готуючись до промови на врученні йому премії ТОПЖу – що місяць, який світить над моїм рідним селом у Горлицькому повіті, є інший від місяця з-над Парижа, Рима, Варшави чи Москви... Вірю в землю батьківську і в її поезію»¹¹. Цих, на позір трохи пафосних слів, він не виголосив на урочистій церемонії, він залишив їх *для себе*.

Книзі про антиномії Антонича годі було вийти недискусійною. Олександр Бойченко на сторінках «ПостПоступу» анонсував, що Лідія Стефановська буде за неї сварена «зацофаним “культурним середовищем”, яке затято захищає нечисленних українських геніїв від їхніх власних концепцій»¹². Ризикую опинитися між зацофаних, але тримаюся думки, що польський слід не є «власною концепцією» Антонича і монографія мене не переконала у протилежному. У ній мені забракло усвідомлення того, чим був для Антонича польський контекст. Звісно, ми не маємо прямого доступу до істини. Але маємо правду суб'єктивного досвіду, правду, опосередковану текстами і спогадами. І ця правда така: польський (кон)текст був для поета частиною більшого інтелектуального простору дозрівання, сповнюючи функцію своєрідного інтерфейсу, і в силу цього не *заміщав* широкого модерного контексту, а саме удушнював його.

¹¹ Антонич Б. І. [Чернетка статті «Становище поета»] // ЛННБУ ім. В. Стефаник. – Від. рукоп. – Ф 10. – Од. зб. 69.

¹² Бойченко О. І Драч, і Гончар, і Антонич... // *ПостПоступ*. – 2007. – Листопад. – № 13(19). – С. 26.